

FRIESE ADEL EN TESTAMENTEN

Recensie van J.A. Mol ed., *Zorgen voor zekerheid. Studies over Friese testamenten in de vijftiende en zestiende eeuw*, Leeuwarden: Fryske Akademy, 1994, 294 blz.

De bundel *Zorgen voor zekerheid* is verschenen in het kielzog van de volumineuze *Friese testamenten tot 1550*¹. Daarmee werd niet alleen een interessante collectie bronnen uitgegeven, maar is ook de rijkdom ervan onder de aandacht van de onderzoekers gebracht; een wijze van presentatie die, dunkt me, navolging verdient. Op één na alle in de bundel opgenomen hoofdstukken zijn uitwerkingen van lezingen die de auteurs hebben gehouden op de studiedag ter gelegenheid van het uitkomen van de testamenteneditie op 3 juni 1994.

Niet alle bijdragen zijn, vanzelfsprekend, specifiek van belang voor de adelsgeschiedenis. Omwille van de beperkte ruimte – en niet op grond van een negatieve beoordeling – besteed ik hier verder geen aandacht aan de hoofdstukken van G. Verhoeven over beoorkonding, C.M. Cappon over erfstelling, J.A. Mol over zieleheilsbeschikkingen, J. Spaans over armenzorg en S. Zijlstra over studie(financiering). Van de laatstgenoemde auteur verscheen overigens onlangs het boek *Het geleerde Friesland – een mythe?*² waarin de relatie tussen de Fries/Groninger maatschappij en (universitaire) studie nader behandeld wordt.

Het artikel van P.N. Noomen, 'Consolidatie van familiebezit en status in middeleeuws Friesland', beslaat 101 pagina's, ruim een derde van de bundel en steekt niet alleen in omvang boven de andere artikelen uit. Met behulp van bezitsreconstructie, testamenten en andere bronnen behandelt hij de problematiek van de verschillende vormen van continuïteit en discontinuïteit van de Friese adel in de hoge en late Middeleeuwen. Genealogische continuïteit is voor sommige families aantoonbaar vanaf de 11e eeuw. Aan de hand van verschillende casus in Westelijk Barradeel en het fidei-commis van de familie Liauckema te Sexbierum in het bijzonder brengt Noomen vervolgens verdieping en structuur aan in de machtspositie van de adel in dat gebied. Uitgangspunt daarbij is de vraag in hoeverre het

fidei-commis een juridische constructie was die los stond van de oudfriese rechtsverhoudingen, zoals door vroegere rechtshistorici aangenomen werd. Het oudfriese recht kende het fidei-commis inderdaad niet, maar wel bestonden vòòr de receptie van het Romeinse recht rechtsfiguren die vèrgaande versnippering van onroerende goederen door vererving en verdeling over meer generaties tegenwerkten, zoals naastingsrecht (niaar), prelegaten (forndeel) en aan een sate verbonden gebruiksrecht van de daaronder beklemde landen (bruikma). Dergelijke constructies konden niet alleen verdelingen ongedaan maken, maar zorgden ook voor een juridische band tussen leden van een familiegroep en het oorspronkelijk familiegoed. Dergelijke laat-middeleeuwse banden werden soms gedurende het hele Ancien Régime onderhouden, zoals de schrijver aantoonde. Het gretig gerecipieerde fidei-commis is op te vatten als een 'moderne' uitwerking en aanscherping van een al veel eerder bestaand rechtsidee.

De relatie van de Friese adel met hun erfgoederen werd gekenmerkt – net als elders – door de spanning tussen twee tendensen: aan de ene kant de versterking van de positie van een persoon of geslacht in een geografische eenheid (dorp, buurschap, grietenij e.d.) en aan de andere kant het verwerven van een positie in verschillende gebieden, hetgeen in de praktijk doorgaans neerkwam op het behouden van een positie die van een andere familielijn afkomstig was. Dit uitte zich bij voorbeeld in een erfdeling tussen twee broers: vestigde één broer zich in het dorp van herkomst van de vader en de andere zich in dat van de moeder of verdeelden zij de goederen van beide kanten elk half-half? Beide mogelijkheden stonden in Friesland open (strikte primogenituur kende Friesland niet), maar hoe de keuzes in de loop der tijd gemaakt werden, wordt niet duidelijk.

Voor een deel kon deze spanning opgevangen worden door een reële of ideologische band tussen de goederen en de familie te creëren. Daartoe stonden de adel vele middelen ten dienste: bepalingen ten aanzien van de onvervreemdbaarheid van familiegoed, patronaatsrecht van kerken, vicarieën en prebenden, eeuwige delen (verplichtingen aan een kerk, rustend op onroerend goed), herendiensten en andere heerlijke rechten en familierelaties met

lagere adel of eigenerfden, al of niet fictief of via bastaardij. Op dergelijke wijze kon relatief goedkoop de verhouding tussen het hoofd van het geslacht en het dorp of andere personen in de parenteel verstevigd worden.

Naast deze uitingen van familiebewustzijn besteedt Noomen aandacht aan twee andere typisch adellijke aspecten van de Friese adel: de tweeslachtige houding ten aanzien van successievelijke buitenlandse landsheren, die immers zowel een statusverhogende als een positiebedreigende rol konden spelen, en de (fictieve) genealogische en historiografische tradities waarmee Friesland rijk gezegd was. Vooral dit laatste levert dikwijls verrassende resultaten op.

Veel bladzijden zijn, zoals gezegd, ingeruimd voor de positie van de familie Liauckema en haar nazaten in Barradeel vanaf de Middeleeuwen tot in de negentiende eeuw. Uit de beschrijving daarvan en uit vergelijking met het in 1540 door Syds Tjaarda ingestelde forndeel blijkt dat de middelen tot consolidatie van de macht en status, zoals te verwachten was, in de loop der tijd aan verandering onderhevig waren. In het bijzonder lijkt de zestiende eeuw (net als in de Ommelanden) een scharnierpunt in deze ontwikkeling te zijn.

Dat de familie Liauckema niet zonder meer representatief is voor de hele Friese adel, geeft Noomen zelf al aan en ook uit bijlage 1 (een gedeeltelijke eigendomsreconstructie rond 1500) blijkt de vooraanstaande positie van de Liauckema's ten opzichte van andere adellijke en semi-adellijke families in de grietenij. De waarde van het artikel ligt echter in het feit dat deze casus een model biedt waarmee andere families in Friesland en Groningen vergeleken kunnen worden. Alle eerdergenoemde middelen die een geslacht ten dienste staan tot versterking van zijn positie in de gemeenschap zullen in geen enkele familie in alle volheid aangewend zijn – men moest er ook maar net de (financiële) mogelijkheden voor hebben, maar bij vrijwel iedere adellijke familie zijn er wel enkele waarneembaar.

J.A. Mol besteedt tenslotte in zijn bijdrage 'Speelkinderen en papenkroost. Testamentaire beschikkingen ten gunste van bastaarden' aandacht aan de houding van testateurs jegens hun buitenechtelijke kinderen. Net als Noomen onderkent Mol de rol die bastaardij speelt

in de cliëntelerving in de tijd dat de op vetevoering gebaseerde maatschappij floreerde. Het aantal Friese testamenten waarin adellijke bastaarden genoemd worden (26) is helaas te klein om definitieve uitspraken te doen in hoeverre de acceptatie van bastaarden tot de Friese adelscultuur hoorde. De tolerante houding verdween overigens pas in het einde van de zestiende eeuw en lijkt daarmee eerder het gevolg van sociaal-religieuze ontwikkelingen in de tijd van de Reformatie dan een uitvloeisel van de veranderingen in de functionaliteit van de Friese adel.

De bundel toont overtuigend de grote waarde van testamenten aan, niet alleen op het gebied van de genealogie, rechts- en kerkgeschiedenis, maar ook voor de mentaliteits- en adelsgeschiedenis en het is te hopen dat deze en dergelijke oorkondelijke bronnen vaker uitgegeven en in dat licht geanalyseerd zullen worden.

Redmer Alma

1. G. Verhoeven en J.A. Mol eds., *Friese testamenten 1550-1650*, Leeuwarden 1994, 664 blz.
2. S. Zijlstra, *Het geleerde Friesland – een mythe? Universiteit en maatschappij in Friesland en Stad en Lande ca. 1380-1650*, Leeuwarden 1996, 344 blz. met bijlage op diskette.

EEN BIJZONDERE PORTRETTE- VERZAMELING

Recensie van: André van der Goes en Jos de Meyere eds., *Op stand aan de wand. Vijf eeuwen familieportretten in Slot Zuylen*, Maarssen: Stichting Slot Zuylen, 1996, 172 blz.

De van oorsprong middeleeuwse ridderhofstad Zuylen, laatstelijk ingrijpend gewijzigd in de jaren 1750 (waarbij overigens veel middeleeuws werk gespaard bleef) behoorde van 1682 tot 1951 toe aan de familie Van Tuyll van Serooskerken. In het laatstgenoemde jaar werd zij door de eigenaars overgedragen aan een stichting die onder meer het slot ter bezichtiging openstelt. Nu en dan worden er tentoonstellingen gehouden. De afgelopen zomer werd middels een expositie de aandacht gevraagd voor een zeer belangrijk onderdeel van de inboedel: de beeltenissen uit een vijf